

BARBARICS ZSUZSA

A kéziratos „Neue Zeitungok” jelentősége I. Ferdinánd korában a „Nádasdy-Zeitungok” alapján

„A Neuenzeitungok az urak és uralkodók számára a kormányrudat jelentik, amelyekkel országukat irányítják és kormányozzák.”¹ Ezen idézetben, amely Georg Wintermonat „Zehnjährige Historische Relation”-jából származik, a szerző a pontos és naprakész információknak a politikában, illetve a megfelelő politikai döntések meghozatalában játszott szerepét hangsúlyozza. Egyben utal a kora újkori kommunikációs rendszer két fontos elemére is: közvetve az információkat tároló és továbbító médiumokra, konkrétan pedig a hírek potenciális fogadóira. Az utóbbiak megjelölésénél a szerző választása minden bizonnyal nem véletlenül esett az „urakra és uralkodókra”. E kifejezéssel a kora újkori államok „irányítását” és „kormányzását”² jellemző fontos jelenségre történik utalás: Az uralkodók nem rendelkeztek abszolút hatalommal alattvalóik felett, hanem kénytelenek voltak azt „államuk” rendjeivel megosztani és velük együtt kormányozni. Ez az uralkodó és a rendek között fennálló dualizmus azonban legtöbbször nem a békés együttműködést, hanem gyakran az egymás elleni harcot jelentette, ami meghatározta I. Ferdinánd és a magyar rendek viszonyát is.³ Annak érdekében, hogy ebben a „harcban” a rendek a megfelelő helyen és időben hatásos érveket tudjanak felsorakoztatni, szükség volt arra, hogy ők is jól el legyenek látva „Neuenzeitungokkal”. Nádasdy Tamás, a magyar rendi érdekek legjelentősebb képviselője a 16. századi Magyarországon, felismerte ennek a jelentőségét, amiről a számára küldött kéziratos „Neue Zeitungok” tanúskodnak.

1 „Die Neuenzeitungen sind der Herren und Potentanten Steuerruder, damit sie nämlich ihren Stato leiten und gubernieren”. *Thomas Schröder*: Die ersten Zeitungen. Textgestaltung und Nachrichtenauswahl. Tübingen, 1995. 7.

2 A kora újkori államokra vonatkozóan bővebben ld. *Jan Glete*: War and the State in Early Modern Europe: Spain, the Dutch Republic and Sweden as Fiscal-military States 1500–1660. London, 2001.; *Hagen Schulze*: Staat und Nation in der europäischen Geschichte. München, 1999.; *James Collins*: The State in Early Modern Europe. H. n., 1995.

3 Vö. *Ágoston Gábor–Oborni Teréz*: A tizenhetedik század története. Bp. 2000. (Magyar Századok) 34–36.; *Pálffy Géza*: A tizenhatodik század története. Bp. 2000. (Magyar Századok) 78–82.; *iff. Barta János*: A Habsburgok és Magyarország a XVI–XVII. században. Debrecen, 1997.; *Paula Sutter-Fichtner*: Ferdinand I. Wider Not und Glaubensspaltung. Graz–Wien–Köln, 1986. 86–146.; *Bárdossy László*: Magyar politika a mohácsi vész után. Bp. 1943.

A „Neue Zeitung” mint fogalom a kora újkorban kettős jelentéssel bírt: egyszerre használták az új hír, valamint egy, konkrét híreket tároló és továbbító médium megjelölésére.⁴ Jelen tanulmány célja, hogy a „Nádasdy-Zeitungen” alapján közelebbről megvilágítsa a szóban forgó médium jellemzőit és jelentőségét I. Ferdinánd korában.

A történeti kutatás a 20. század húszas, harmincas éveitől nem sok figyelmet szentelt a kéziratok „Neue Zeitungoknak”.⁵ Bár néhány újabb munka⁶ is napvilágot látott, mind a mai napig nincs egyetértés arra vonatkozóan, mik is ezek a források és hogyan definiálhatnánk a lényegüket. Tisztázatlan a szóban forgó médium szerepe és funkciója is. Ennek oka főként abban rejlik, hogy a kéziratok Zeitungok gyűjteményeit mindeztáig egymástól függetlenül vizsgálták. Ez oda vezetett, hogy azokat egyedülálló, különleges jelenségként írták le és nem ismerték fel, hogy mindegyik kollektív esetében ugyanazon forrástípusról van szó. Néhány kivételt leszámítva nem is tekintették a kéziratok Zeitungokat önálló médiumnak, hanem a politikai elit, a humanisták,⁷ illetve a kereskedők⁸ információs hálózatának integráns elemeként értelmezték. A szakirodalom mindeztáig csak olyan gyűjtemények létezéséről tudott, amelyek a 16. század második feléből származnak és így arra a feltételezésre jutott, hogy a kéziratok „Neue Zeitungok” kommunikációs hálózatának kialakulására csak a 16. század hatvanas éveiben került sor.⁹ A „Nádasdy-Zeitungen” léte azonban egyértelműen megcáfolja ezt a hipotézist, hiszen azok a 16. század negyvenes, ötvenes éveiből, valamint a hatvanas

4 Vö. *Friedrich Kluge*: *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*. Berlin–New York, 1999. 906.

5 *M. A. H. Fitzler*: *Die Entstehung der sogenannten Fuggerzeitungen in der Wiener Nationalbibliothek*. Baden bei Wien, 1937.; *Johannes Kleinpaul*: *Die ältesten sächsischen Zeitungen*. Leipzig, 1928.; *Uő*: *Die Fuggerzeitungen 1568–1605*. Leipzig, 1921.; *Karl Schottenloher*: *Flugblatt und Zeitung*. Berlin, 1922. (Bibliothek für Kunst- und Antiquitäten-Sammler XXI.)

6 *Mario Infelise*: *Prima dei giornali. Alle origini della pubblica informazione (secoli XVI e XVII)*. Roma–Bari, 2002.; *Renate Pieper*: *Die Vermittlung einer neuen Welt: Amerika im Nachrichtennetz des Habsburgischen Imperiums 1493–1598*. Mainz, 2000.; *Zdenek Šimenek*: *Geschriebene Zeitungen in den böhmischen Ländern um 1600 und ihr Entstehungs- und Rezeptionszusammenhang mit den gedruckten Zeitungen*. In: *Presse und Geschichte. II. Neue Beiträge zur historischen Kommunikationsforschung*. Hrsg. Elger Rühm–Hermann Gebhardt. München, 1987. 71–82.; *Theodor Werner*: *Das kaufmännische Nachrichtenwesen im späten Mittelalter und in der Frühen Neuzeit und sein Einfluss auf die Entstehung der handschriftlichen Zeitung*. *Scripta Mercatorae* 2(1975) 3–51.

7 *R. Várkonyi Agnes*: *A tájékoztatás hatalma*. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerekben*. Szerk. Petercsák Tivadar–Berecz Mátyás. Eger, 1999. (*Studia Agriensia* 20.) 9–31.; *Johannes Kleinpaul*: *Das Nachrichtenwesen der deutschen Fürsten im 16. und 17. Jahrhundert*. Leipzig, 1930.; *K. Schottenloher*: i. m.

8 *Margot Lindemann*: *Nachrichtenübermittlung durch Kaufmannsbriefe. Brief-Zeitungen in der Korrespondenz Hildebrand Veckinchusens (1398–1428)*. München, 1978.; *Th. Werner*: i. m.; *Pierre Sardella*: *Nouvelles et spéculations à Venise au début du XVIe siècle*. Paris, 1948.

9 *R. Pieper*: i. m.; *Th. Werner*: i. m.; *M. A. H. Fitzler*: i. m.; *J. Kleinpaul*: *Die Fuggerzeitungen* i. m.

évek elejéről származnak. Mivel erről a korai időszakról nem rendelkezünk ismeretekkel, a „Nádasdy-Zeitungok” jellemzésére a szerző által vizsgált egyéb kollektciókkal történő összehasonlítás révén kerülhet sor, amelyek mindegyike a 16. század második felében keletkezett.¹⁰ Emellett utalnunk kell arra a problémára is, hogy a kéziratok „Neue Zeitungok” jellemzői közé tartozik az anonimitás, aminek következtében a legtöbb esetben sem a szerzők, sem pedig a küldők neve nem rekonstruálható.

A tanulmány a szóban forgó médium, illetve a „Nádasdy-kollektció” fő jellemzőinek bemutatása mellett a következő kérdésekre keresi a választ: mi jellemezte a „Nádasdy-Zeitungok” földrajzi struktúráját? Milyen eseményekről tudósítanak és mely témák a hangsúlyosak? Milyen mértékben volt tájékozott Nádasdy Tamás és általa a magyar rendek az egyéb hadszíntereken, konkrétan a Nyugat-Európában, a Mediterráneumban és a Közel-Keleten zajló eseményekről? Az e kérdésekre adott válaszok betekintést nyújtanak majd a kéziratok „Neue Zeitungok” földrajzi dimenziójába és tematikai sokszínűségébe, továbbá rámutatnak arra a tényre, hogy Nádasdy Tamás és kortársai sokkal nagyobb földrajzi és tematikai kategóriákban gondolkodtak, mint ahogy ezt a kutatás eddig feltételezte.

A kora újkor alapvető jellemzői közé tartozik a távoli régiók és különböző társadalmi csoportok közti kommunikációs kapcsolatok intenzívebbé válása, valamint bővülése.¹¹ A historiográfiában túlsúlyban vannak azok a vélemények, amelyek a fenti jelenség leírásánál eltúlozzák a mozgatható betűkkel történő könyvnyomtatás feltalálásának és elterjedésének jelentőségét, és így többek között azt állítják, hogy már a 15. század második felétől a nyomtatott írásbeliség vált volna a kultúra egyedüli hordozójává,¹² mivel az tette volna lehetővé a szó-

10 E gyűjtemények a következők: A Fuggerzeitungok (Österreichische Nationalbibliothek [= ÖNB], Handschriftensammlung, Cod. 8949–8975.) és a birodalmi kancellária kéziratok Zeitungjai (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Geschriebene Zeitungen Fasc. 7a., 8., 10., Böhm 595 W 290, Literae et Acta Caesarea Italica, 1553–1647, Bd. 1., 2., 6., 8., 11.) Bécsben; a Wickiana (Zentralbibliothek Zürich, Handschriftenabteilung, Ms. F. 12–35.) és a Bullinger-Zeitungok (Staatsarchiv des Kantons Zürich, E II 335–383.) Zürichben, valamint a stájer rendek számára küldött kéziratok Zeitungok (Steiermärkisches Landesarchiv Graz, Laa. Antiquum IV. Sch. 98., 99.) Grazban.

11 Politics of Information in Early Modern Europe. Ed. Brendan Dooley–Sabrina Alcorn. London, 2001.; Politics and Diplomacy in Early Modern Italy. The Structure of Diplomatic Practice 1450–1800. Ed. Daniela Frigo. Cambridge, 2000.; Információáramlás a magyar és török végvári rendszerekben i. m.; *Garret Mattingly*: Renaissance Diplomacy. London, 1955.; *Matthew Smith Anderson*: The Rise of Modern Diplomacy, 1450–1919. London, 1993.

12 *Johannes Burkhardt*: Das Reformationsjahrhundert. Deutsche Geschichte zwischen Medienrevolution und Institutionenbildung 1517–1617. Stuttgart, 2002.; *Michael Giesecke*: Der Buchdruck in der Frühen Neuzeit. Eine historische Fallstudie über die Durchsetzung neuer Informations- und Kommunikationstechnologien. Frankfurt a. M., 1998.; *Erdmann Weyrauch*: Das Buch als Träger der frühneuzeitlichen Kommunikationsrevolution. In: Kommunikationsrevolutionen. Die neuen Medien des 16. und 19. Jahrhunderts. Hrsg. Michael North. Köln–Weimar–Wien, 2001.; *Elisabeth Eisenstein*: The Printing Press as an Agent of Change. Communication and Cultural Transformation in Early Modern Europe. 2. Cambridge, 1979.; *Marshall McLuhan*: The Gutenberg Galaxy. The Making of Typographic Man. New York, 1969.

beli kultúra szintjéről az írásbeli kultúrára való átlépést,¹³ valamint előidézte az írni- és olvasni tudók számának jelentős mértékű növekedését.¹⁴ A további feltételezések közé tartozik, hogy a „könyvnyomatás nélkül nem lett volna reformáció”,¹⁵ a nyilvánosságot pedig a nyomtatott röpiratok teremtették meg.¹⁶ A nyomtatás elterjedésének legfontosabb következményeként azonban Európa „nacionalizálódását” emelik ki.¹⁷

Amikor a kutatók azt a kérdést vizsgálták, hogyan változott a régi információhordozók szerepe az új médiumok megjelenésekor, sok esetben figyelmen kí-

13 A szóbeli kultúrától az írásbeli kultúrára való áttérés már jóval Gutenberg találmányának megjelenése előtt, a 12–13. században lezajlott. Vö. *Uwe Neddermeyer: Von der Handschrift zum gedruckten Buch. Schriftlichkeit und Leseinteresse im Mittelalter und in der frühen Neuzeit. Quantitative und qualitative Aspekte.* Wiesbaden, 1998. 21–24. Ebben a folyamatban a nyomtatás szerepét hangsúlyozza: *Konrad Ehlich: Rom-Reformation-Restoration. Transformationen von Mündlichkeit und Schriftlichkeit im Übergang vom Mittelalter zur Neuzeit.* In: *Homo scribens.* Hrsg. Jürgen Baumann–Hartmut Günter–Ulrich Knopp. Tübingen, 1993.; *Ruth Finnegan: Literacy and Orality. Studies in the Technology of Communication.* Oxford, 1988.

14 Ivan Illich kutatási eredményei bebizonyították, hogy az írásbeliség elterjedtsége a késő középkorban sokkal nagyobb volt, mint ahogy azt korábban feltételezték. Vö. *Ivan Illich: Ein Plädoyer für die Forschung der Laienliterarität.* In: *Vom Aufbruch und Utopie. Perspektiven einer neuen Gesellschaftsgeschichte des Mittelalters.* Hrsg. Bea Lundt–Helma Reimöller. Köln, 1992. 181–202. Uwe Neddermeyer hangsúlyozza, hogy a könyvnyomatás elterjedésének hatását és következményét az írásbeliségre csak akkor lehetne meghatározni, ha pontosan meg tudnánk becsülni a manuális könyvkészítés méreteit. Amíg azonban ilyen vizsgálatok eredményei nem állnak rendelkezésünkre, addig a könyvnyomatás feltalálása utáni helyzetet nem lehet összehasonlítani az 1450 előtti állapotokkal. Egy ilyen összehasonlítás hiányában pedig azon kérdések, hogy Gutenberg találmánya valóban bővítette-e az olvasni tudók táborát, ill. hogy változtak-e az egyén olvasási szokásai, nem válaszolhatók meg. Ezenfelül a kéziratos és nyomtatott szövegek olvasóközönsége a 15–16. században egyáltalán nem mutat nagy különbséget. Vö. *U. Neddermeyer: i. m. 453–520.*; *Roger Chartier: Lesewelten. Buch und Lektüre in der frühen Neuzeit.* Frankfurt a. M., 1990. A fent vázolt véleményt képviselik: *Alfred Burns: The Power of the Written World. The Role of Literacy in the History of Western Civilization.* New York, 1989.; *Robert A. Houston: Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500–1800.* London, 1988.; *R. Finnegan: i. m.*

15 Vö. *Holger Flachmann: Martin Luther und das Buch.* Tübingen, 1996. 176.; *Heinz Schilling: Aufbruch und Krise. Deutschland 1517–1648.* Berlin, 1988. 273.; *Bernd Moeller: Stadt und Buch. Bemerkungen zur Struktur der reformatorischen Bewegung in Deutschland.* In: *Stadtbürgertum und Adel in der Reformation. Studien zur Sozialgeschichte der Reformation in England und Deutschland.* Hrsg. Wolfgang J. Mommsen. Stuttgart, 1979. 30.

16 *M. Giesecke: i. m. 273.*; *H. Schilling: i. m. 283.* Mivel a lakosság túlnyomó többsége az analfabéták közé tartozott, ezért a nyomtatott rölapok és röpiratok a 16. században önmagukban nem teremthettek nyilvánosságot. A tartalmuk ismertté tételében a felolvasás és elmesélés révén a szóbeli kommunikációnak volt különösen meghatározó szerepe. Vö. *Bernd Thum: Öffentlich-Machen, Öffentlichkeit, Recht. Zu den Grundlagen und Verfahren der politischen Publizistik im Spätmittelalter.* LiLi 1980. 10. sz. 12–69.

17 Ezzel ellentétben Neddermeyer hangsúlyozza, hogy a könyvnyomatás elterjedésének következményeként először nem nemzeti, hanem nemzetközi kapcsolatok alakultak ki. Vö. *U. Neddermeyer: i. m. 408.* A fent ismertetett korábbi véleményt képviseli: *M. Giesecke: i. m. 377–389.*; *Marshall McLuhan: Die magischen Kanäle.* Düsseldorf–Wien, 1968. 30–31.

vül hagyták azt a tényt, hogy a könyvnyomtatás elterjedése ellenére a hagyományos kommunikációs formák nem veszítették el a jelentőségüket és az említett kommunikációs folyamatok nagy része továbbra is a kéziratok médiumok segítségével zajlott. A kora újkori államok bürokráciájának kiépülésével, a hivatalnokok, követek, humanisták, kereskedők, városi polgárok és a nemesség képviselői közötti diplomáciai, kereskedelmi és a magánjellegű kapcsolatok bővülésével és intenzívebbé válásával a kéziratok információs és kommunikációs médiumok szerepe jelentősen megnőtt. Így elmondhatjuk, hogy a kora újkori kommunikációs rendszert egyszerre jellemezte a változás és a kontinuitás.

A „Neue Zeitungok” a kora újkor legfontosabb médiumai közé tartoznak. Különlegességük abban rejlik, hogy mind kéziratok, mind pedig nyomtatott formában készítették őket. A róluk szóló munkák többsége azonban nem tesz különbséget a kéziratok és a nyomtatott forma között és szinte kizárólagosan a nyomtatványok vizsgálatára koncentrál,¹⁸ miközben figyelmen kívül hagyja a régebbi, de továbbra is létező és fontos szerepet játszó kéziratok kommunikációs formákat, esetünkben a kéziratok „Neue Zeitungokat”. Ez azt a veszélyt rejti magában, hogy ily módon mind mennyiségileg, mind minőségileg a teljes képnek csak egy része fogható meg. Ez még nyilvánvalóbbá válik, ha megvizsgáljuk a szóban forgó források legfontosabb jellemzőjét. Jelen tanulmány abból a hipotézisből indul ki, hogy a kéziratok Zeitungok esetében a különböző kéziratok médiumokkal operáló kommunikációs rendszerek találkozásának és összefonódásának lehetünk tanúi. Bár számos munka született az egyes államok diplomáciai hálózataival,¹⁹ a humanisták, reformátorok,²⁰ illetve a kereskedők levelezé-

18 Wolfgang Harms: Das illustrierte Flugblatt in Verständigungsprozessen innerhalb der frühneuzeitlichen Kultur. In: Wahrnehmungsgeschichte und Wissensdiskurs im illustrierten Flugblatt der Frühen Neuzeit (1450–1770). Hrsg. Wolfgang Harms–Alfred Messerli. Basel, 2002. 11–21.; Meike Hollenbeck: Die Türkenpublizistik im 17. Jahrhundert – Spiegel der Verhältnisse im Reich? Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 107(1999) 111–130.; G. Etényi Nóra: Hadszintér és nyilvánosság. A magyarországi török háborúk hírei a 17. századi német újságokban. Bp. 2003.; Michael Herkenhoff: Die Darstellung außereuropäischer Welten in Drucken deutscher Offizinen des 15. Jahrhunderts. Berlin, 1996.; Kristina Pfarr: Die Neue Zeitung: empirische Untersuchung eines Informationsmediums der Frühen Neuzeit unter besonderer Berücksichtigung der Gewaltdarstellungen. Mainz, 1994.; Helmut Lang: Die Neue Zeitung des 15. und 17. Jahrhunderts. Entwicklungsgeschichte und Typologie. In: Presse und Geschichte i. m. 57–60.; Carl Göllner: Turcica. Die europäischen Türkendrucke des XVI. Jahrhunderts. București–Berlin, 1962.

19 Vö. Hiller István: A Habsburgok török diplomáciája a 17. század első felében. In: Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére. Szerk. Fodor Pál–Pálffy Géza–Tóth István György. Bp. 2002. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek 2.) 215–227.; Riccardo Fubini: Diplomacy and Government in the Italian City-States of the Fifteenth Century (Florence and Venice). In: Politics and Diplomacy in Early Modern Italy i. m. 25–48.; Austro-Turcica 1541–1552. Diplomatiska Akten des habsburgischen Gesandtschaftsverkehrs mit der Hohen Pforte im Zeitalter Süleymans des Prächtigen. Hrsg. Karl Nehring. München, 1995.

20 Peter Burke: Erasmus and the Republic of Letters. European Review 7(1999) 124–137.; Correspondence. Models of Letter Writing from the Middle Ages to the Nineteenth Century. Ed. Roger Chartier–Alain Boureau–Cécile Dauphin. Cambridge, 1997. 59–111.; Ulrich Gábe–Endre Zsindely: Heinrich Bullinger. Briefwechsel. 1. Briefe der Jahre 1524–1531. Zürich, 1973.

sével²¹ kapcsolatban, ezeket a kommunikációs hálózatokat mindezidáig egymástól függetlenül vizsgálták. A köztük fennálló kapcsolatokra és kölcsönhatásokra szinte alig történt utalás. Mivel az általunk vizsgált forrásokban található információk elsősorban a diplomáciai és magánlevelezésekből, illetve a kereskedők levelezéséből származnak, ezért a kéziratos „Neue Zeitungok” léte igazolni látszik az említett hipotézist. Ezáltal e forrástípus egyben egy politikai határon átívelő médiumot jelenít meg, amely távoli régiókat, kontinenseket, valamint különböző társadalmi csoportokat és foglalkozási ágakat kapcsol össze.

Nádasdy Tamás, a 16. századi Magyarország történelmének legjelentősebb és legbefolyásosabb személyisége minden bizonnyal felismerte ezen információhordozók jelentőségét. Annak ellenére – vagy talán éppen annak köszönhetően –, hogy ő maga mind küldőként, mind pedig fogadóként résztvevője volt mindhárom már említett skriptografikus médiumokkal operáló kommunikációs hálózatnak,²² sőt mecénásként is kapcsolatba került a tipografikus médiumokkal,²³ a kéziratos „Neue Zeitungok” fogadói közé tartozott. A történeti kutatás mindezidáig Magyarországra koncentrálna, Nádasdy Tamás politikai és hadvezéri pályafutásának bemutatására szorítkozott²⁴ és ezáltal csak részben érzékelte, hogy olyan személyiséggel van dolgunk, aki a Kárpát-medence határain és általában a politikai határokon átívelő struktúrákban gondolkodott és cselekedett. Ennek gyökerei a Grazban, Bolognában és Rómában töltött tanulóéveire²⁵ nyúlnak vissza, amikor fontos kapcsolatokra, ismeretségekre tett szert, amelyeket a ké-

21 A kereskedők levelezéséről ld. *Wolfgang Behringer: Fugger und Taxis. Der Anteil Augsburger Kaufleute an der Entstehung des europäischen Kommunikationssystems.* In: *Augsburger Handelshäuser im Wandel der historischen Urteils.* Hrsg. Johannes Burkhardt. Berlin, 1996. 241–247.; *Iris Origo: „Im Namen Gottes und des Geschäfts”. Lebensbild eines toskanischen Kaufmanns der Frührenaissance.* Francesco di Marco Datini 1335–1410. München, 1995.; *Jose-Gentil De Silva: Merchandises et finances. Lettres de Lisbonne 1563–1578.* Paris, 1959.; *Ugo Tucci: Lettres d’ un marchand vénitien. Andrea Berengo 1553–1556.* Paris, 1957.

22 A leveleinek egy része már kiadásra került: 500 magyar levél a XVI. századból. Csányi Ákos levelei Nádasdy Tamáshoz. I–II. Szerk. Óze Sándor. Bp. 1996.; Brodaries István levelezése 1508–1538. I–II. Közli: Kujáni Gábor. *Történelmi Tár* 9(1908) 258–293., 321–346.; Nádasdy Tamás nádor családi levelezése. Szerk. Károlyi Árpád–Szalay József. Bp. 1882. A további levelek Budapesten a Magyar Országos Levéltárban (= MOL) találhatóak: Magyar Kincstári Levéltárak, Magyar Kamara Archivuma E 185 Archivum familiae Nádasdy, Missiles.

23 1536-ban Sárvár-Újszigeten nyomdát is alapított, ahol hosszú ideig Sylvester János tevékenykedett nyomdászként, valamint itt nyomtatta ki 1541-ben az Újszövetség magyar fordítását. Vö. *Horváth János: A reformáció jegyében. A Mohács utáni félszázad magyar irodalomtörténete.* Bp. 1965. 21.

24 *Pálffy Géza: Nádasdy Tamás, a Dunántúl főkapitánya (1542–1546 és 1548–1552).* In: Nádasdy Tamás (1498–1562). Tudományos emlékülés: Sárvár, 1998. szeptember 10–11. Szerk. Söptei István. Sárvár, 1999. (Nádasdy Ferenc Múzeum kiadványai 3.) 29–53.; *Bessenyei József: Nádasdy Tamás a politikus és államférfi.* In: Nádasdy Tamás (1498–1562) i. m. 9–27.; *Horváth Mihály: Gróf Nádasdy Tamás élete, némi tekintettel korára.* Buda, 1838.

25 Vö. *Bessenyei J.:* i. m. 10.; *Horváth M.:* i. m. 10–11.

sőbbiekben is ápolta.²⁶ Rómában Cajetanus de Vio bíboros szolgálatában megismerkedett a Pápai Állam diplomáciai gyakorlatával,²⁷ hazatérte után pedig mind II. Lajos, mind I. Ferdinánd gyakran bízta meg diplomáciai küldetések lebonyolításával.²⁸ Ezenfelül Nádasy Rotterdami Erasmus követői közé tartozott,²⁹ valamint rendszeresen levelezett korának nagy humanistáival, illetve humanista gondolkodású személyiségeivel.³⁰ A diplomáciai, illetve a humanista levelezés mellett nem lehetettek ismeretlenek számára a kereskedők levelezési szokásai sem. A 16. század 30-as éveinek elején – az akkori kormányzó, Lodovico Gritti távollétében – ő intézte a velencei kalmár magyarországi ügyleteit.³¹ Majd később, hatalmas birtokai révén maga is bekapcsolódott a Velence, Bécs és a felémet városok felé irányuló kereskedelembe.³² Így Nádasy Tamás nemcsak politikus és hadvezér volt, hanem diplomata, humanista és kereskedő egy személyben.

Nádasy azon kevés magyar politikus közé tartozott, akik 1526 után viszonylag gyorsan felismerték, hogy a megváltozott politikai helyzetben – amikor az ország nyugati és középső része két nagyhatalom birtokába került, Erdély

26 Erről tanúskodik pl. a Gerhard Veltwyck császári követhöz fűződő barátsága, akivel valószínűleg Bolognában és Rómában jártak közösen egyetemre. Vö. *Horváth M.*: i. m. 83.

27 1523-ban a bíboros tolmácsaként tért vissza hazájába, aki akkor pápai nunciusként utazott Magyarországra. Vö. *Söptei István*: Nádasy Tamás (1498–1562) emlékezete. (500 éve született Magyarország nádora). Sárvár, 1998. 2. A Vatikán diplomáciai gyakorlatáról ld. *Luca Riccardi*: An Outline of Vatican Diplomacy in the Early Modern Age. In: *Politics and Diplomacy in Early Modern Italy* i. m. 95–108.

28 1526 júniusában pl. II. Lajos Nádasyt küldte Ferdinánd osztrák főherceghez, valamint a Speyerben összegyűlt birodalmi rendekhez, hogy anyagi és katonai segítséget kérjen az oszmánok ellen. A mohácsi csata után, 1526 szeptemberében Mária királyné Nádasy révén tájékoztatta testvérét a Magyarországon történekről. 1541 februárjában pedig I. Ferdinánd Nádasy közbenjárása révén kérte Regensburgban a birodalmi rendek segítségét az oszmánok elleni védekezéshez. Vö. *Bessenyei J.*: i. m. 11., 20.

29 II. Lajos udvarában ismerkedett meg az erasmusi gondolatokkal és az 1520-as években gyakran vendégeskedett Pápai Jakabnál, aki személyesen ismerte Erasmust, valamint akinek a budai háza a híres humanista híveinek találkozóhelyéül szolgált. Vö. *Horváth J.*: i. m. 135.

30 A levelezőpartnerei közé tartozott többek között Melanchthon, Francisco-Tranquillo Andreis, Georg Lokschan, Brodarics István, valamint Oláh Miklós is. Vö. *Kasza Péter*: Nádasy Tamás és Brodarics István levelezése. In: Nádasy Tamás (1498–1562) i. m. 55–65.; *Czente Miklós*: Melanchthon levele Nádasy Tamásnak (1537). *Credo* 3(1997) 1–2. sz. 19–25.; *Horváth M.*: i. m. 54., 123., 142. Georg Lokschanra vonatkozóan, akivel Nádasy minden bizonnyal az 1520-as években II. Lajos udvarában ismerkedett meg, ahol mindketten az uralkodó titkáráként tevékenykedtek, ld. *Erdélyi Gabriella*: Vita a helytartóságról. (Néhány szempont I. Ferdinánd és a magyar politikai elit kapcsolatának vizsgálatához). *Századok* 134(2000) 347. Nádasy és a dal-mát humanista, Francisco-Tranquillo Andreis barátságáról bővebben: *Barta Gábor*: Egy sikertelen humanista a 16. században. (Tranquillo Andreis és Magyarország). In: *Az értelmiség Magyarországon a 16–17. században*. Szerk. Zombori István. Szeged, 1988. 61–76.

31 Vö. *Horváth M.*: i. m. 51–53.; *Henrik Kretschmayr*: Gritti Lajos élete 1480–1534. Bp. 1901. 33., 43–80.; *Kasza P.*: i. m. 60–62.

32 Erről bővebben ld. *Komoróczy György*: Nádasy Tamás és a 16. századi magyar nagybirtok gazdálkodása. Bp. 1932.

pedig a Porta vazallusává vált – a magyarok nem élhetik és alakíthatják önállóan saját történelmüket, a sorsuk összefonódott a közvetlenül határos és a nagyon távoli régiókéval. Ennek következtében létkérdés volt, hogy rendszeresen információhoz jussanak a távoli hadszíntereken zajló eseményekről, de különösen azokról, ahol a két nagyhatalom küzdött egymás és más ellenségeik ellen. Csak így lehetett esélyük arra, hogy a későbbi országegyesítés reményében fenntartsák a magyar állam eszméjét, megvédelmezzék rendi jogaikat és érdekeiket az idegen dinasztiaiból származó új uralkodó központosító törekvéseivel szemben, valamint, hogy ellenálljanak a létüket veszélyeztető oszmán támadásoknak.

Az 1527. évi hivatali reformok után I. Ferdinánd nem biztosított képviseleti lehetőséget a magyaroknak a fontos politikai döntéseket hozó testületekben.³³ Tette ezt annak ellenére, hogy tudatában volt annak, hogy a török veszély miatt kölcsönös függőségi viszonyban állt a magyarokkal.³⁴ A 16. század harmincas és negyvenes éveiben, az új védelmi rendszer kiépítésével párhuzamosan veszítették el a magyar rendek a pozícióikat a hadügy és a külpolitika terén.³⁵ Ez a folyamat a *Bécsi Udvari Haditanács* felállításával (1556) érte el a csúcspontját, amely katonai feladatainak ellátása mellett az egész keleti diplomáciát koordinálta.³⁶ A stájer rendekkel ellentétben³⁷ a magyaroknak nem volt lehetőségük arra, hogy saját ágenseket tartsanak az európai városokban, akik rendszeresen elláthatták volna őket információkkal.³⁸ *De jure* a császári követek a magyar rendeket is képviselték a különböző uralkodói udvarokban, *de facto* azonban ők nem juthattak hozzá a *Birodalmi Kancelláriára* befutó és az Udvari Haditanácsban kiértékelte követjelentésekhez.³⁹ A magyar főurak bécsi kapcsolatai révén⁴⁰ természetesen

33 Vö. P. Sutter-Fichtner: i. m. 75–79.; *Ember Győző*: Az újkori magyar közigazgatás története Mohácstól a török kiűzéséig. Bp. 1946.

34 Vö. Ágoston G.–Oborni T.: i. m. 34–36.; P. Sutter-Fichtner: i. m. 86–146.

35 Az új védelmi rendszer történetéről részletesen: Pálffy Géza: A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig. (Vázlat egy készülő nagyobb összefoglaláshoz.) *Történelmi Szemle* 38(1996) 163–217.; *Jakob Amstadt*: Die k. k. Militärgrenze 1522–1881. Würzburg, 1969.

36 A Bécsi Udvari Haditanács feladatköréről bővebben ld. *Oskar Regele*: Der österreichische Hofkriegsrat 1556–1848. Wien, 1949.

37 A stájer rendeknek az ágenseikkel folytatott levelezésére ld. *Steiermärkisches Landesarchiv Graz*, Laa. *Antiquum* IV. Sch. 98, 99.

38 Mindez a különleges politikai helyzet mellett elsősorban a szűkös anyagi lehetőségekkel magyarázható, ugyanis az ágensek általában meghatározott fizetést kaptak. Csak néhány felső-magyarországi város, amelyek egyben kereskedelmi központok is voltak, engedhette meg magának, hogy ágenseket tartson. A különösen veszélyeztetett időszakokban közösen fizetett ágenseket tartottak Bécsben, ill. Prágában, akik közeli kapcsolatot álltak az udvari hivatalnokokkal. Vö. *Németh István*: Információszerzés és hírközlés a felső-magyarországi városokban. In: *Információáramlás a magyar és török végvári rendszerben* i. m. 121–122.

39 A 16. század negyvenes éveitől kezdve egyre ritkábban bíztak meg magyarokat diplomáciai feladatok ellátásával. A különböző európai városokban, valamint Konstantinápolyban székelő állandó császári követek is itáliai, németalföldi, német és osztrák származású személyek közül kerültek ki. Vö. *Hóman Bálint–Szekfű Gyula*: Magyar történet. III. Bp. 1935. 81.

40 Nádasdy Tamás házzal is rendelkezett Bécsben, ahol a velencei és a spanyol követek, ill. a pápai

előfordult, hogy időnként bizonyos információkhoz jutottak, de ez inkább nevezhető esetlegesnek, semmint rendszeresnek. Létezett azonban egy médium, amely periodicitása révén rendszeres információáramlást biztosított és amelyben különböző kommunikációs formák kapcsolódtak össze. Nádasdy Tamás, akinek a célja kezdettől fogva a rendi érdekek védelme és az ország egyesítésének a megvalósítása volt, élt az ezen médium nyújtotta lehetőségekkel és 1543-tól haláláig (1562) „járatta” a kéziratot „Neue Zeitungokat”.

Ez a médium több szempontból is megfelelt Nádasdy célkitűzéseinek. A kéziratot avvisik esetében egy olyan információt tároló és továbbító médiummal van dolgunk, amely független volt mindenféle állami intézménytől. Maga az állam is csak fogadó lehetett⁴¹ és a tartalmára semmilyen befolyást sem gyakorolhatott. A kéziratot Zeitungok anonim mivolta ad magyarázatot arra, hogy e médium miért menekülhetett meg a cenzúra szűrője elől. A kéziratot „Neue Zeitungok” kettős értelemben is anonimek voltak: nem szerepelt rajtuk sem a szerzőjük aláírása, sem pedig a címzett megszólítása. A címzett neve csak nagyon ritkán található meg az utolsó lap hátoldalán, ahogy az a „Nádasdy-Zeitungoknál” is megfigyelhető: „*Il s'd Nadasdni*”⁴² vagy „*Il s. Tomas Nadasdino*”.⁴³ De ez a legtöbb esetben hiányzik és az utolsó oldalon legfeljebb csak a következő szerepel: „*Neue Zeitung*”,⁴⁴ „*1551 Nova Italica*”⁴⁵ vagy részletesebben „*1558 Zeittungen. Auss hispania vnd welschlandt biß 19 September*”.⁴⁶ Ez az anonimitás a szerzők számára kettős előnnyel járt: egyrészt elkerülhették a cenzúrát, másrészt a címzés nélküli „Neue Zeitungokat” sokszorosítva más rendelőkhöz is el lehetett juttatni. A különböző kormányzatok minden erejükkel megkíséreltek gátat szabni az ún. „Zeitungsschreiberek” tevékenységének és a kéziratot Zeitungok terjesztésének, amiről számos tiltó intézkedés,⁴⁷ valamint az

nunciusok is gyakran megfordultak. Vö. *Hóman B.–Szekfü Gy.*: i. m. 186.; Nádasdy Tamás nádor családi levelezése i. m. 60–61.

41 I. Ferdinánd és utódai is „járattak” kéziratot Zeitungokat. Vö. Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Reichskanzlei, Geschriebene Zeitungen, Fasc. 7a., 10.; Böhm 595 W 290, Literae et Acta Caesarea Italica, 1553–1647, Bd. 1–11. De más uralkodók is éltek ezzel a lehetőséggel. Közéjük tartozott a Toszkánai Nagyherceg, Urbinó hercege, a Pfalz-Neuburgi gróf és a Bajor Herceg is. Vö. *R. Pieper*: i. m. 178–210.

42 MOL Magyar Kamara Archivuma (= MKA) E 211 Lymbus 19. tétel fol. 4v.

43 Uo. fol. 5v.

44 Uo. fol. 26v.

45 Uo. fol. 19v.

46 Uo. fol. 39v.

47 Rómában a Vatikán 1572-ben – legalábbis időlegesen – betiltotta a kéziratot Zeitungok szerzőinek tevékenységét. Az V. Pius pápa által 1572. márc. 17-én kiadott „*Constitutio contra scribentes, exemplantes et dicantes monita vulgo dicta gli avvisi e ritorni*” igen súlyos szankciókkal fenyegette a „Zeitungsschreibereket”. Vö. *M. Infelise*: i. m. 155. és *Th. Werner*: i. m. 27. A nürnbergi városi tanács több rendelettel (1628. szept. 9., 1640. aug. 20., 1646. okt. 15., 1645. jan. 28., 1651. ápr. 10., 1688. okt. 26.) próbálta cenzúra alá vonni a „Zeitungsschreibereket”, azonban e kísérletek sikertelenek maradtak. Vö. *Lore Sporhan-Krempel*: Nürnberg als Nachrichtenzentrum zwischen 1400 und 1700. Nürnberg, 1968. (Nürnberger Forschungen 10.) 70–71. I. Lipót császár is rendeltekkkel (1671. máj. 25., 1672. máj. 10.) tiltotta a kéziratot Zeitungok terjesztését. Vö. *R. Várkonyi Á.*: i. m. 27.

avvisik írói ellen folytatott perek tanúskodnak.⁴⁸ Ezen törekvések azonban a legtöbb esetben nem érték el a céljukat és a kéziratos „Neue Zeitungok” kommunikációs hálózata egészen a 18. század végéig működött.⁴⁹

A 16. század második feléből származó kéziratos „Neue Zeitungok” külső jegyek tekintetében semmiben sem különböznek a 18. századiaktól, ami azt bizonyítja, hogy e médium külső tulajdonságai két évszázadon keresztül változatlanok maradtak. A „Nádasdy-Zeitungok” sem térnek el a későbbiektől, ami egyértelműen mutatja, hogy a kéziratos Zeitungokra jellemző minta, amely megkülönböztette őket minden más médiumtól, már a 16. század negyvenes éveitől kezdve létezett és rendszeresen alkalmazták. Minden kéziratos „Neue Zeitung” egy felirattal kezdődik, amely összeállításának helyét és dátumát tartalmazza: „*Da Roma li viii Maggio 1546*”⁵⁰ vagy „*Auss Antorff vom 4 Septemb. ano 58*”.⁵¹ Ezen, a kéziratos Zeitungokra általánosan jellemző felirat mellett nagyon ritkán még két egyéb felirat-típus is előfordul: „*Per l're da constantinopolj di 6. ott.e 1558*”⁵² és „*Auss dem kh. veldtlager zue autie bej darlens vom 10. Septemb. ao. 58*”.⁵³ Mindkét jelenség a 16. század második feléből származó gyűjtemények esetében is megfigyelhető.⁵⁴ A felirat után több hír következik, amelyek különböző típusú levelek, jelentések, szóbeli közlések rövid összefoglalásait tartalmazzák. Ezek a gyakran csak 2–3 mondatból álló rövid híradások egyértelműen az informatív szövegtípusba sorolandók, mivel nem tartalmazznak appellatív elemeket.⁵⁵ Mindegyik rövid hír elején szerepel a hírforrás típusa – legyen az szóbeli közlés, vagy bármilyen írásos közlésforma –, illetve a hír származási helye: „*Dalla corte ces.a ci sono l're dil primo*”,⁵⁶ „*Che per avvisi di Aleppo*”,⁵⁷ „*Man sagt,*

48 Rómában két ilyen per, ill. az azokban hozott ítélet ismert: az egyiket 1569-ben Nicolo Franco, a másikat pedig 1586-ban Annibale Capello ellen folytatták. *Edith Rühl: Die nachgelassenen Zeitungssammlungen und Gelehrtenkorrespondenz Hugo Blotius' des ersten Bibliothekars der Wiener Hofbibliothek. Diss., Wien, 1958. 42. Mario Infelise a velencei „Avvisenschreiberekre” vonatkozóan több ilyen pert említ. Vö. M. Infelise: i. m. 21–25., 155–157., 187.*

49 Vö. *Josef Mančal: Zu Augsburgen Zeitungen vom Ende des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts: Abendzeitung, Postzeitung und Intelligenzzettel. In: Augsburgen Buchdruck und Verlagswesen. Hrsg. Helmut Gier-Johannes Janota. Wiesbaden, 1997. 683–733.; Doris Tautschner-Gerstmeier: Die geschriebenen Zeitungen des 18. Jahrhunderts. Wien, 1982.; Ulrich Blindow: Berliner Geschriebene Zeitungen des 18. Jahrhunderts. Berlin–Würzburg, 1939.*

50 MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.

51 Uo. fol. 40r.

52 Uo. fol. 46r.

53 Uo. fol. 43r.

54 Pl. *Wyter schryben von disen Mörderen, vs Venedig den 7. Jenners 1586. Wickiana, Ms. F. 34. fol. 25r.; Schreiben aus Strassburg vom 28. Jan. 93. ÖNB Handschriftensammlung Cod. 8966. fol. 844r.–v.*

55 A kora újkori informatív és appellatív szövegtípusok összehasonlítására ld. *Zsuzsa Barbarics: Die Welt des Fremden aus der Perspektive der Wirklichkeit des Eigenen. Die sprachliche Gestaltung des Türkenbildes in den Grazer antitürkischen Flugschriften. (Diplomarbeit). Pécs, 2001.*

56 *Da Roma li XIV gen.ro 1543. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.*

57 *In lettere di Constant.li dil 14. di Genaro 1559. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 60r.*

das schreiben hie seien vom 5. dito auss Mayland”,⁵⁸ „*Vonn Corfu vnd Ragus haben wir neue das die Türckisch armada*”.⁵⁹ Gyakran az a személy is megnevezésre kerül, akitől a hír származik: „*Sig.or Do fran.co hebbe l're di spagna dallo suo Agento ch sua M.ta Cat.ca*”,⁶⁰ „*hatt mir der her vonn schwenndj anzaigt, wie*”.⁶¹ A „Nádasdy-kollekcióban” található Zeitungok egyenként 4–6 híradást tartalmaznak és 1–2 oldalnyi terjedelműek. A kereskedők gyakorlatához hasonlóan, akik különböző származási helyű árukat együtt küldtek egyik helyről a másikra, a fogadó gyakran egyszerre kapott több különböző helyen összeállított Zeitungot. Ezeket általában az utolsó feliratban szereplő helyen összemásolták és onnan küldték el a megrendelőhöz.⁶² Így tehát a kéziratot „Neue Zeitungok” esetében valóban különböző információs hálózatok, médiumok összekapcsolódásának lehetünk tanúi, ami pedig nemcsak egyetlen Zeitungra igaz, hanem több, egymás után lemásolt és együtt elküldött Zeitungra is.

Ahogy az idézetek is mutatják, a legtöbb Nádasdy Tamásnak küldött kéziratot „Neue Zeitung” – a többi gyűjteményhez hasonlóan – német és olasz nyelven íródott,⁶³ amelyekben fogadjuk tanulmányainak köszönhetően jártas volt. A vizsgált médium fontos jellemzői közé tartozik, hogy azokat szerzőik elsősorban saját anyanyelvükön írták, amiről a médium eltérő elnevezései is tanúskodnak. Az összeállítás helyének, illetve a szerző anyanyelvének függvényében a német nyelvterületen „*Neue Zeitungnak*”, Itáliában és spanyol nyelvterületen „*avvisinak*”, Németalföldön és Franciaországban pedig „*gazettenek*” hívták. A latin nyelv mellőzésével és helyette az egyéb nyelvek alkalmazásával a cél egy nagyobb nyilvánosság elérése volt. A „Nádasdy-Zeitungok” között csak három latinul írt szöveg található,⁶⁴ amelyek közül kettő a 16. század negyvenes, egy pedig a hatvanas éveiből származik. Ebben a két évtizedben egyértelműen az olasz nyelv dominanciája a meghatározó. A német nyelvű Zeitungok mind az ötvenes években készültek, és ahogy az a feliratokból kiderül, a többségüket itáliai városokban állították össze. Esetükben minden bizonnyal fordításokkal van dolgunk. Arra a kérdésre, hogy kik és hol végezték el a fordítást, csak úgy kaphatunk választ, ha először megvizsgáljuk a kéziratot „Neue Zeitungok” elkészítésének módjait. E tekintetben két csoportra oszthatjuk őket.

Az egyik csoportot a hivatásos „újságírók” által rendszeresen készített *avvisik* alkotják, a másikat pedig a rendszertelenül továbbított „Neue Zeitungok”.

58 *Auss Venedig vom 9. September 1555.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 30v.

59 *Auss Venedig vom 9. September 1555.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 30r.

60 *Da ferara allj 15. Agosto 1560.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 63v.

61 *Auss dem vedtlegeer zu Autie vom 13 September anno 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 55r.

62 A „Nádasdy-Zeitungok” között számos példa fellelhető az említett jelenségre vonatkozóan: MOL MKA E 211 Lymbus 19. t. fol. 23r.–24r., 29r.–31r., 40r.–42v.

63 Ennek a két nyelvnek a megoszlása a „Nádasdy-Zeitungokban” – hasonlóan a Fuggerzeitungokhoz –, meglehetősen azonos. A megvizsgált 61 kéziratot Zeitungból 32 olasz, 27 pedig német nyelven íródott.

64 Ezeket Prágában (1547. jan. 22.), Rómában (1548. jan. 1.) és Trientben (1562. márc. 15.) állították össze. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 6r., 10r.–v., 64r.

Ezen két típusnak a léte is alátámasztja a kora újkori kommunikációs rendszer már említett jellegzetességét, miszerint egyszerre jellemző rá a változás és a kontinuitás.

A változást az ún. „Zeitungsbürookban” összeállított avvisik jelenítik meg, amelyeket készítők, a külön foglalkozási ágat alkotó hivatásos „újságírók” kézzel sokszorosítottak és fizetség fejében adott számú megrendelőhöz továbbítottak. A hivatásos „újságírók” létezésére az első utalásokat Velencére vonatkozóan találjuk, ahol „1536 körül a Rialto-on [...], a pénzváltók és az aranyművesek bódéi között egy különleges [...] kereskedelmi hírügynökség jött létre.”⁶⁵ Nem ismeretes, hogy pontosan mikor jelennek meg a „*scrittori d'avvisinak*” vagy „*novellistanak*” nevezett hivatásos „újságírók” Velencében, annyi azonban bizonyos, hogy formálisan egy céhet alkottak. Pontos adatokkal csak a 16. század második feléből rendelkezünk. A *Tízek Tanácsának* egy 1571. február 11-i hirdetményében például a következő szerepel: „A városban nagy számban vannak azok, akik hivatásként űzik az újdonságok írásba foglalását és ezért különböző személyektől fizetséget kapnak. Gyakran lakomákat rendeznek és különböző célokra írások tartanak.”⁶⁶ A 16. század második felére, illetve az egész 17. századra vonatkozóan már több „Zeitungsschreiber”, illetve „Zeitungsbüro” ismert.⁶⁷ Rómában is létezniük kellett már a 16. század első felében ilyen hivatásos „hírkereskedőknek”, amire a 16. század negyvenes és ötvenes éveiben ott összeállított és Nádasdy Tamásnak elküldött avvisik nagy száma utal. A fentiekben pedig már említettük, hogy a Vatikán 1572-ben időlegesen be is tiltotta a működésüket.⁶⁸ Az Itálián kívüli területeken csak a 16. század második felére tehető a hivatásos „újságírók” külön foglalkozási ágának kialakulása, a legismertebb Jeremias Krasser és Jeremias Schifflé tevékenysége Augsburgban.⁶⁹ A 17. században az itáliai városokhoz hasonlóan Augsburgban és Nürnbergben számos „Novellistát” név szerint is ismerünk.⁷⁰ A „Novellisták”, „Zeitungsschreiberek” vagy „Avvisenschreiberek” esetében minden bizonnyal olyan személyekkel van

65 Vö. *Th. Werner*: i. m. 26.

66 Vö. *E. Rühl*: i. m. 41.

67 Hugo Blotius Adressbuch-jában két velencei „novellista” neve szerepel: Michael Ciliano és Nicolo Lucangelo a 16. század hetvenes és nyolcvanas éveiben látták el a bécsi udvari könyvtárost kéziratos „Neue Zeitungokkal”. Vö. ÖNB Handschriftensammlung Cod. 9690. fol. 23v. A Fuggerek velencei faktora, David Ott a 16. század hetvenes éveiben a két legjelentősebb velencei „novellistától”, Hieronimo Acconzaiccotól és Pompeo Romatól szerezte be a kéziratos avvisiket, amelyeket aztán továbbküldött Augsburgba Philipp Eduard és Octavian Secundus Fugger számára. Vö. *M. A. H. Fitzler*: i. m. 17. A 17. században Giovanni Quorli rendelkezett Velencében az egyik legnagyobb „Zeitungsbüroval”, amelynek a század közepén több, mint hatvan előfizetője volt. Vö. *M. Infelise*: i. m. 36–39.

68 Vö. *Th. Werner*: i. m. 27.; *M. Infelise*: i. m. 157.

69 Mindketten a Fuggereknek is szállítottak kéziratos Zeitungokat. Krasser bizonyítottan 10–15 előfizetővel rendelkezett. *M. A. H. Fitzler*: i. m. 66–67.

70 Erről részletesebben ld. *L. Sporhan-Krempel*: i. m. 159–164.; *Bernd Roeck*: Eine Stadt in Krieg und Frieden. Studien zur Geschichte der Reichstadt Augsburg zwischen Kalenderstreit und Parität. 1. Göttingen, 1989. 341–376.

dolgunk, akiket jó kapcsolatok fűztek az udvari körökhöz, követekhez, kereskedőkhöz, hiszen a kéziratossá vált avvisik általában őket nevezik meg hírforrásként.

A kontinuitás a kéziratossá vált „Neue Zeitungok” másik típusánál figyelhető meg. A hivatásos „újságírók” által összeállított kéziratossá vált Zeitungok a mindenféle intézményi keretektől függetlenül készített és rendszertelenül továbbított Zeitungok példájára mennek vissza, amelyek kommunikációs hálózata a 16. század második felében is tovább működött. Erről tanúskodik a Wickiana⁷¹ és az ún. „Bullinger-Zeitungok”⁷² léte, bár az utóbbi gyűjtemény a 16. század negyvenes és ötvenes éveiből is tartalmaz Zeitungokat. A hivatásos „Zeitungsschreibernek” ellentétben, ennél a típusnál legtöbbször név szerint is ismertek a szerzők, akik a hozzájuk beérkező hírekből szintén kéziratossá vált „Neue Zeitungokat” állítottak össze, amelyeket aztán vagy maguk, vagy pedig az írnokaik több példányban lemásoltak és a barátaiknak, ismerőseiknek és rokonaiknak mindenféle ellenszolgáltatás nélkül, időközönként eljuttattak. Általában azonban ezek is anonimek voltak és legtöbbször a magánlevelekkel együtt küldték őket. Ez a hagyományos forma a levelek végén található postscriptumból alakult ki, amely idővel „levált” a levélről és önálló médiummá fejlődött.⁷³ Ilyen kéziratossá vált Zeitungok származnak például a reformátorok, Philipp Melanchthon wittenbergi,⁷⁴ Ulrich Zwingli⁷⁵ és Heinrich Bullinger zürichi Schreibstubejából, akik mindannyian Nádasdy Tamás kortársai voltak. A „Nádasdy-Zeitungok” között csak egyetlen ilyen típusú Zeitung található,⁷⁶ de a Wickiana és a „Bullinger-Zeitungok” esetében is ezek alkotják a gyűjtemények kisebbik részét.

A két említett zürichi reformátor azonban a „Zeitungsbürok”-ból is járatott kéziratossá vált avvisiket. Heinrich Bullinger ezeket gyakran saját kezűleg többszörösen lemásolta, vagy írnokaival lemásoltatta és továbbküldte különböző személyeknek.⁷⁷ Ugyanezen gyakorlat a 16. század végén a német nemesség körében is megfigyelhető. A pfalz-neuburgi gróf például szintén rendelt a hivatásos „novellistáktól” kéziratossá vált „Neue Zeitungokat”, amelyeket aztán lemásoltatott és elküldetett a bajor hercegnek, valamint a hessen-marburgi grófnak.⁷⁸ A követek, kereskedők és ágensek hasonló közvetítő szerepet tölthettek be. A Velencében,

71 Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich, Ms. F. 12–35.

72 Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich, Ms. A 43–69.; Staatsarchiv des Kantons Zürich, E II 335–383.

73 A Wickianában példákat is találunk erre vonatkozóan: „Nova: Ex verbi Venetorum 5. July 1571”, Handschriftenabteilung der Zentralbibliothek Zürich, Ms. F. 19. fol. 268v.; „Post Scripta: Uff den 4. Aprilis ist Zytung khomen gen Heidelberg”, Ms. F. 34. fol. 124v.

74 *Johannes Kleinpaul*: Die vornehmsten Korrespondenten der deutschen Fürsten im 15. und 16. Jahrhundert. Leipzig, 1928. 3.

75 *Leo Weisz*: Der Zürcher Nachrichtenverkehr vor 1780. Zürich, 1954. 12–16.

76 Ezt 1552. jún. 5-én Wilhelm von Trautmannsdorf állította össze Salzburgban. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 25r.–26v.

77 Többek között Tobias Eglinek Churba és Hans Jakob Wicknek Zürichbe. Vö. *Leo Weisz*: Die Bullinger Zeitungen. Zürich, 1933. 36–37.

78 *R. Pieper*: i. m. 204–205.

Rómában és Konstantinápolyban székelő császári követek a 16. század második felében rendszeresen csatolták a jelentéseikhez a professzionális avvisik eredeti példányát, vagy pedig annak másolatát.⁷⁹ De a Fuggerek velencei, római, antwerpeni és kölni faktorai is a „Zeitungsbürokból” szerezték be a kéziratos Zeitungokat.⁸⁰ A Fugger-faktorokon kívül más kereskedők is továbbítottak kereskedelmi partnereiknek professzionális avvisiket. A 16. század hatvanas éveiben például a velencei kereskedő, Giovanni Badoero nürnbergi partnerét, Andreas Imhofot látta el kéziratos „Neue Zeitungokkal”,⁸¹ a Velencében székelő flamand kereskedő, Nicolas de Stoop pedig 1558 és 1563 között a különböző árukkal folytatott kereskedelmet az információkkal, illetve avvisikkel való kereskedelemmel kombinálta.⁸² A stájer rendek augsburgi és velencei ágenseinek is a fő feladatai közé tartozott a kéziratos Zeitungok Grazba juttatása, bár maguk a rendek néhány „Zeitungsbüro”-tulajdonossal is közvetlen kapcsolatban álltak.⁸³ Nádasdy Tamás esetében kérdéses, hogy közvetlenül a „Zeitungsbürokból” rendelte-e meg a Zeitungjait, vagy pedig közvetítők révén jutott hozzájuk. Esetleges közvetítőként a császári követ, Gerhard Veltwyck, a dalmát humanista, Francisco-Tranquillo Andreis, illetve Nádasdy kereskedelmi partnerei és egyéb ismerősei jöhetnek szóba.

Az 1543 és 1562 között Nádasdy Tamásnak küldött kéziratos „Neue Zeitungok” többsége Itáliából származik. A többi állam lényegesen kisebb arányban képviselteti magát a „Nádasdy-gyűjteményben”: Franciaország 9,8%-kal, Németalföld 8,1%-kal, az Oszmán Birodalom 6,5%-kal, a Német-római Birodalom 4,9%-kal, Spanyolország és Csehország pedig 0,95%-kal. Az itáliai városok közül Róma központi szerepet töltött be: a 42 Itáliában összeállított avvisi közül 19 érkezett Rómából, a második helyen Velence, Milánó és Asti áll, egyenként 4 kéziratos Zeitunggal. Az Itálián kívüli területek közül Konstantinápolyból szintén 4, az összes többi városból ennél kevesebb avvisi érkezett Magyarországra. Az összes „Nádasdy-Zeitung”-ot vizsgálva is Róma játszotta a kéziratos Zeitungok közvetítőjeként a legfontosabb szerepet. A 19 Rómában összeállított avvisi közül 15 olasz, 4 német, egy pedig latin nyelven íródott. Némelyik olasz nyelvű szöveg esetében az is megállapítható, hogy olyan személyek készítették őket, akik a római dialektust beszélték.⁸⁴ A német nyelvű avvisiknél valószínűleg az

79 Vito Dornberg és Giovanni Battista Berniero császári követek pl. 1593-ban ily módon számos avvisit továbbítottak Velencéből és Rómából a császári udvarba: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Böhm 595 W 290, Bd. 8., fol. 395r.–591v.

80 M. A. H. Fitzler: i. m. 75–76.

81 L. Sporhan-Krempl: i. m. 32.

82 M. Infelise: i. m. 11.

83 Erről tanúskodik az augsburgi „Zeitungsbüro”-tulajdonosokkal, Jeremias Krasserrel és Jeremias Schifflével folytatott levelezésük: Steiermärkisches Landesarchiv, Laa. Antiquum IV. Sch. 98., 99.

84 Csak néhány példára utalva: a római dialektusban „non” helyett „nin”, „il” helyett „er”, „questa” helyett pedig „sta” áll. Vö. *Da Roma li XIV. gen.ro 1543*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v.; *Da Roma li 17 xre 1547*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 4r.; *Da Roma di 17 Agosto 1560*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 62r.–v. Az olasz nyelvű Zeitungok dialektológiai vizsgálatánál Judith Franz volt segítségemre, amiért ezúton is köszönetet mondok.

**A „Nádasdy-Zeitungok” összeállításának helyszínei
és a Magyarországra küldött Zeitungok száma**

olasz nyelvű eredetiktől készült fordításokkal van dolgunk. Ugyanez igaz azon német nyelvű „Neue Zeitungokra” is, amelyek egyéb itáliai városokból, illetve Németalföldről származnak. Felvetődik azonban a kérdés, hogy a fordításra az eredeti avvisik összeállításának helyén, vagyis Rómában, Velencében, Genovában, Milánóban, Bolognában vagy Antwerpenben és Brüsszelben került sor, vagy pedig csak a fogadóikhoz történő megérkezésük után. Bár mindkét gyakorlatra számos példa ismert,⁸⁵ a „Nádasdy-Zeitungok” esetében inkább az első megoldás feltételezhető. A németalföldi, német és francia Zeitungoknál sem

85 Az ún. „Zeitungsbürokban” külön személyeket alkalmaztak a fordítási feladatok ellátására. Vö. *M. Infelise*: i. m. 10., 47. A szász herceg drezdai udvarában a kéziratot „Neue Zeitungok” fordítását egy erre a célra szerződtetett hivatalnok végezte. Vö. *J. Kleinpaul*: *Das Nachrichtenwesen* i. m. 16. Az is ismert, hogy az Antwerpenben és Kölnben székelő Fugger-faktorok voltak azok, akik hollandról németre fordították a „Zeitungsbürokból” beszerzett Zeitungokat, majd ezeket a fordításokat küldték el Philipp Eduard és Octavian Secundus Fuggernak Augsburgba. Vö. *M. A. H. Fitzler*: i. m. 28.

egyértelmű, hogy azokat közvetlenül a feliratokban szereplő városokból küldték el Nádasdy Tamásnak, vagy pedig a fontos hírközpontokban, pl. Velencében, Augsburgban és Nürnbergben székelő bizonyos személyek közvetítése útján érkeztek Magyarországra. E kérdések megválaszolásához további kutatásokra lesz szükség.

A „Nádasdy-Zeitungenban” található hírek elsősorban a Mediterráneumból származnak. A legfontosabb szerepet itt szintén az itáliai városok játszották. Az Appennin-félszigeten 29 város közvetített híreket, amelyek közül a legtöbbet Nápoly (12), Párma (8), Róma (9) és Firenze (7) küldte.⁸⁶ Számos információ érkezett a „Zeitungsschreibernekhez” a földközi-tengeri szigetekről, Rodoszról (2), Korfuról (1), Korzikáról (1), az észak-afrikai városokból, Tuniszból (1), Algírból (1), Fezből (1), Kairóból (1), az Oszmán Birodalom egyéb területeiről, Konstantinápolyból (1), Bursából (1), Drinápolyból (1) és Iszkenderumból (1), valamint az Ibériai-félszigetről, Madridból és Valenciából is. Ezenfelül a Közel-Keletről még Perzsiából (4), az Arab-félszigetről (2), Abesszíniából (1), valamint északkeletről a tatár határvidékről (1), továbbá a Fekete-tenger térségéből (1) érkeztek hírek a kéziratok avvisik szerzőihez. Az Atlanti-óceán északnyugati partvidékén fekvő területeken hírközvetítőként Franciaország játszott a legfontosabb szerepet. A legtöbb hír Párizsból érkezett (6), utána Lyon és Boulogne következett egyenként 2-2 hírrel. A többi 8 francia város, illetve terület 1-1 alkalommal továbbított információkat a „Nádasdy-Zeitungen” szerzőihez. Ez igaz Angliára, Skóciára, valamint a németalföldi területekre, illetve városokra, konkrétan Henegaura, Greslingenre, Diedenhofenre és Antwerpenre is. Csak Brüsszel képez kivételt, ugyanis onnan kétszer érkeztek információk a „Zeitungsschreibernekhez”. A Német-római Birodalomból a legtöbb hír a császári udvarból származik, Konstanz kivételével (2) a többi város, Regensburg, Wittenberg, Nürnberg, Osnabrück, Crailsheim, Villach és Passau csak egyszer fordul elő a „Nádasdy-Zeitungenban” a hírek közvetítőjeként.

A „Nádasdy-Zeitungenkat” meglehetősen nagy témagazdagság jellemzi.⁸⁷ A híradások többségét (52%) azonban elsősorban a különböző hadszíntereken zajló háborúkról szóló hírek alkotják. Az „újságírók” érdeklődésének középpontjában a Habsburg- és a Valois-dinasztia egymás elleni harca állt, amelynek célja az európai hegemonia megvalósítása volt. Az 1543 és 1562 között Nádasdy Tamás részére küldött avvisikben 59 hír szól ezekről a katonai összecsapásokról, ami az összes hír (192) 30%-át képezi. Legrészletesebben az ötödik és egyben utolsó háborúról (1552–1559) tudósítanak,⁸⁸ de az egyes nagy háborúk közti idő-

86 A zárójelben az a szám szerepel, ahányszor az adott városból hírek érkeztek a „Nádasdy-Zeitungenba”.

87 A vizsgált kollekció nagysága miatt az alábbiakban az egyes témaköröknél csak néhány példára, ill. avvisire történik utalás.

88 Pl. *Passaw den 14 Junj Ao. 52, Auß Anttorff vom 18 Augusti Anno 58; Auß Venedig vom 4 septembris; Auß dem kh. veldtlager zue autie bej darlens vom 10 septemb. Ao 58*, MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 19r.–20v., 37r.–v., 57r., 43r.–44v.

szakban (1544–1552) lezajlott kisebb összecsapások,⁸⁹ a két fél háborúkra való készülődése, a csapatmozgósítások, a hadseregek ellátásának problémái⁹⁰ is gyakran említésre kerülnek. A háború mindegyik színteréről érkeznek hírek: 64%-uk Észak-Itáliából és a francia–spanyol határvidékről, a maradék 36% pedig Franciaországból, valamint a francia–németalföldi határterületekről.

V. Károly franciák ellen vívott háborúi mellett az „Avvisenschreiberek” által a második leggyakrabban tárgyalt témát az oszmán fenyegetés jelentette. Az erről szóló híradások a hadihírek 24%-át és az összes hír 12,5%-át tették ki. Az oszmán szövetséges kalóz, Drogut akcióiról,⁹¹ az oszmán flotta földközi-tengeri, adriai, égei-tengeri és fekete-tengeri hadmozdulatairól⁹² 10, az Észak-Afrikában folyó harcokról⁹³ 3 hír érkezett Magyarországra. De emellett az oszmánok Szafa-

89 Pl. *Da Roma li 17 xbre 1547; Da Poisi di franza li xv maggio 1549*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.-v., 15r.

90 Pl. *Da Roma li 17 xbre 1547; Da Roma il di vltimo x.bre 1547*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.-v., 4r.-v., 7r.-v.

91 Pl. *Di Roma alli 7 7bre 1549; In letter di Constant.li dil 14. gen. 59*. MOL MKA E 211 Lymbus 19.t., fol. 2r.-v., 60r.

92 Pl. *Di Roma alli 7 7bre 1549; Auss Venedig vom 9. Septembris 1555; Auß Venedig vom 30. augustj 1558; In bre di Constli de xiiij d' Aprile. M.D. LX*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.-v., 30r.-31r., 40v.-41v., 64r.

93 *Da Roma di x x.bre 1547; Da Roma di 17 Agosto 1560*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 5r.-v., 62r.-v.

vidák ellen Perzsiában folytatott háború,⁹⁴ I. Szulejmán lázadó fiának a Sophival való együttműködése,⁹⁵ illetve a szultán fiainak egymás elleni harcai⁹⁶ is a „Nádasdy-Zeitungok” témáját képezték. Az ilyen tartalmú avvisiket Konstantinápolyban, Rómában, Velencében és Ferrarában állították össze.

V. Károly és a protestáns birodalmi fejedelmek egymás elleni harcairól Nádasdy Tamás 8 hírben értesült.⁹⁷ A moszkvai állam és a tatárok összecsapásairól 3 hír érkezett,⁹⁸ amelyeket Konstantinápolyban összeállított avvisikben továbbítottak Magyarországra. A Savoyai hercegnek a svájciak ellen folytatott háborújáról⁹⁹ kétszer, a skót–angol határon zajló összeütközésekről,¹⁰⁰ valamint egy portugál kézen levő sziget elfoglalásáról¹⁰¹ egyszer tudósítottak az „újságírók”. A béketárgyalások és fegyverszüneti egyezmények megkötéséről két hír született.

A „Nádasdy-Zeitungok” második nagy témakörét azon hírek képezik, amelyek pápák egészségi állapotáról, valamint a vatikáni eseményekről tudósítanak. Ez a 24 tudósítás az összes hír 12,5%-át teszi ki. A többségük a pápák gyengélkedéséről,¹⁰² illetve az esetleges elhalálozásukról történő spekulációkról¹⁰³ szól. De az „újságírók” olyan eseményeknek is figyelmet szenteltek, mint például két lutheránus személy elégetése Rómában,¹⁰⁴ a bíborosok és pápai nunciusok tevékenységének,¹⁰⁵ valamint a Vatikánban tartott egyházi ünnepeknek¹⁰⁶ a leírása.

A „Nádasdy-Zeitungokban” a harmadik leggyakrabban előforduló témát három ország belügyei alkotják, amelyek az összes hír 11,4%-át teszik ki. Ezen 22 híradásból 12 Itáliából, 7 a Német-római Birodalomból, 3 pedig Franciaországból származik. Az itáliai belügyekről szóló hírek között szó van például a Rómában és Genovában lezajlott lázongásokról,¹⁰⁷ egy római kápolnában kará-

94 *Prag 22 Januarj 1547; In bre di Const:li de xxiiij d' Aprile. M.D. LX.; Da ferara allj 15 Agosto 1560.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 6r.; 63r.–v., 64r.

95 *Per avisi da Const.li de 2. novembre 1558; In bre di Const:li de xxiiij d' Aprile. M.D. LX.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 50v.–51r., 64r.

96 *Per avisi da Const.li de 2. novembre 1558; In letter di Constant.li dil 14. gen. 59.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 50v.–51r., 60r.

97 *Di Dilinga il iij di Marzo M.D.Lj.; Salzburg den 5 Juny 52; Passaw den 14 Junj Ao. 52.* MOL MKA E 211 19. t., fol. 22r., 20r.–21v., 19r.–20v.

98 *Per bre da constantinopolj di 6 ott.re 1558; Per avisi da Const.li de 2. novembre 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 22r., 46r.–v., 50v.–51r.

99 *Da Roma di x.x.bre 1547; Da Poisi di franza li xv maggio 1549.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 5r.–v., 15r.

100 *Da Bursseles allj Agosto 1560.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 63r.

101 *Da Poisi di franza li xv maggio 1549.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 15r.

102 *Auß Rom vom 3. Septembris 1555; Auß Rom vom 10 Septembris ano 58; Auß Rom vom 17. Septembris ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 29r.–29v., 48r.–v., 54r.–54v.

103 *Auß Venedig vom 9. Septembris 1555; Auß Venedig denn 16 Septembris; Auß Bononia vom 29 augusti ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 30r.–31r., 48v.–49r., 52r.

104 *Auß Rom vom 17. Septembris ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 54r.–v.

105 *Da Roma li xvi gen.ro 1543; Auß Venedig vom 4 Septembris ao 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v., 57r.

106 *Auß Rom vom 17. Septembris ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 54r.–v.

107 *Aus Genua vom p.a Septembris 1555; Auß Rom vom 10 Septembris ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 29r., 48r.–v.

csonykor történt botránnyról, valamint befolyásos személyek bukásáról.¹⁰⁸ A Német-római Birodalomból érkező híradások elsősorban a császár és a különböző hercegek tárgyalásait, V. Károly lemondását, illetve annak következményeit taglalják.¹⁰⁹ A Franciaországból továbbított információk főként a francia király és udvarának tartózkodási helyére vonatkoznak.¹¹⁰

A követek tevékenysége iránt a „Zeitungsschreiberek” meglehetősen nagy érdeklődést mutattak, hiszen 17 hírben számoltak be róla. A császári és pápai udvarokba érkezésük, majd távozásuk, audienciájuk vagy a hiábavaló várakozásuk gyakran került ábrázolásra az avvisikben.¹¹¹ A más uralkodói udvarokba küldendő követségek felállítása (például Velencéből Angliába, illetve a császári udvarba),¹¹² vagy a nunciusok megbízatai és úticéljai¹¹³ is többször említésre kerültek. Az európai államok konstantinápolyi követeinek tevékenységéről, illetve kooperációikról, amelyek igen gyakran egy harmadik állam ellen irányultak, szintén több hír szól.¹¹⁴

A különböző betegségekről és halálesetekről 11 hír érkezett Nádasdy Tamáshoz. Ezekben elsősorban a bíborosok, hercegek és azok családtagjai kerülnek említésre. A „Zeitungsschreiberek” a legkülönfélébb betegségekről tesznek említést: a járványok, mint például a himlő¹¹⁵ mellett Caraffa bíboros térdfájása¹¹⁶ is szerepel a hírek között. Az avviso beszámol arról is, hogy Szicíliában 1558-ban egy különös betegség szedte áldozatait, amelyben többek között Palermo érseke is meghalt.¹¹⁷ A halálesetknél általában csak ritkán adják meg a halál konkrét okát, a legtöbbször egyszerűen csak a hírt közlik.

A vallásilag megosztott korabeli Európa legfontosabb eseménye, a tridenti zsinat nyolcszor szerepelt a „Nádasdy-Zeitungok” hírei között. Ezek a híradások elsősorban a velencei császári követ, Don Diego Hurtando de Mendoza és a tridenti bíboros levelein és szóbeli közlésein alapulnak.¹¹⁸ A tervezett birodalmi

108 *Da Roma il di vltimo x.bre 1547.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 7r.–v.

109 *Auß Mayland vom p.a Septembris 1555.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 29v.–30r.

110 *Da Roma di x. x.bre 1547.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 5r.–v.

111 *Auß Rom vom 26 augusti ano 58; Auß Venedig vom 30 augustj 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 40v., 41v.

112 *Auß Venedig vom 30 augustj 1558.; Auß Venedig vom 4 Septembris ao 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 40v.–41v., 57r.

113 *Da Roma alli 7 7.re 1549.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.–v.

114 *Per lre da constantinopolj di 6 ott.re 1558; Per avisi da Const.li de 2. novembre 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 46r.–v., 50v.–51r.

115 Egy 1558. aug. 30-án Velencében összeállított avviso szerzője beszámol pl. arról, hogy Urbino hercege és annak gyermekei himlőben megbetegedtek, amibe az egyik lánya már bele is halt. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 40r.–41v.

116 *Da Roma per lettere di xii Nov.re 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 46v.

117 *Auß Rom vom 26 augusti ano 5.* MOL MKA E 211, 134. cs. 19. t., fol. 40v.

118 *Da Roma li xvi gen.ro 1543.; Da Roma li 17 x.bre 1547.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v., 4r.

gyűlésekről,¹¹⁹ amelyek többségén a lutheránus birodalmi fejedelmek megtagadták a részvételt,¹²⁰ 5 hírt küldtek Magyarországra.

A gazdasági jellegű híradások az összes hírnek csak kis részét, mindössze 2,1%-át alkotják. Egy 1,5 millió dukát értékű aranyszállítmány mellett, amelyet Kairóból küldtek Konstantinápolyba,¹²¹ a Dél- és Észak-Itália között zajló gabonakereskedelemtől¹²² érkeztek hírek. Utalás történt arra is, hogy az 1558-as év Szicíliában egy különösen jól termő év volt, ami főként annak köszönhető, hogy az oszmán flotta ebben az évben nem okozott ott károkat.¹²³ A különböző égi jelekről csak egyetlen hír található a „Nádasdy-Zeitungokban”, amelyben az „újságírók” arról számoltak be, hogy 1558 nyarán Bologna és Velence felett egy üstökös volt látható.¹²⁴

Végül pedig a „Nádasdy-Zeitungokkal” kapcsolatban egy olyan jelenségre kell utalnunk, amely további források hiányában e tanulmányban csak hipotézisként kerülhet bemutatásra. Ez a jelenség azonban lehetővé teszi a kéziratok „Neue Zeitungok” jelentőségének a megvilágítását I. Ferdinánd korában. Bár az egy gyűjteményként fellelt 1543–1562 közötti időszakból származó 61 kézirat „Nádasdy-Zeitung” nem minden évet fed le, s a meglévő évfolyamok is hiányosak, mégis megfigyelhető esetükben is a kéziratok Zeitungokra jellemző periodicitás. A „Nádasdy-Zeitungok” feliratai arról tanúskodnak, hogy azokat hetente, kéthetente továbbították Magyarországra a különböző európai hírközpontokból.¹²⁵ Ez a periodicitás általában egy előfizetéssel kapcsolódik össze, ezért feltételezhetjük, hogy a „Nádasdy-kollekció” eredetileg terjedelmesebb volt. Felvetődik azonban a kérdés, hogy miért nem maradt fenn a többi példány? Az egyik lehetséges válasz, hogy a fellelt Zeitungokat Nádasdy Tamás valamilyen okból a többitől elkülönítette. Emellett szól az is, hogy bizonyos párhuzamok figyelhetők meg a „Nádasdy-Zeitungok” és fogadjuk politikai és katonai pályafutása, valamint a magyar rendek és I. Ferdinánd viszonyának alakulása között. A következőkben e párhuzamok bemutatására kerül sor.

A „Nádasdy-gyűjtemény” első kéziratos Zeitungja 1543. január 14-én készült Rómában.¹²⁶ Ez az év több szempontból is fordulópontot jelentett: I. Ferdinánd 1542. évi offenzívájának összeomlása után, amelynek a célja Buda felsza-

119 *Da Roma alli 7 7.re 1549.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 2r.–v.

120 *Da Roma li xvi gen.ro 1543.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v.

121 *In tre di Const:li de xxiiij d' Aprile. M.D. LX.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 64r.

122 *Da Roma li xvi gen.ro 1543; Da Roma li viij Maggio 1546; Aus Asti vom 19 Septembris 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v., 2r.–v., 56r.–v.

123 *Aus Asti vom 19 Septembris 1558.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 56r.–v.

124 *Auß Bononia vom 19 augusti ano 58.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 52r.

125 1558-ban pl. Rómából aug. 26. és dec. 17. között hetente és kéthetente érkeztek avvisik Magyarországra. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 41v., 45r., 46r.–47v., 48r.–v., 50r.–v., 51r.–v., 54r.–v. Ez a periodicitás a többi év és város esetében is megfigyelhető.

126 MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.–v.

badítása lett volna, valamint Perényi Péter és Török Bálint bebörtönzését¹²⁷ követően egy új korszak kezdődött nemcsak a magyar történelemben, hanem Nádasdy Tamás életében is. 1543. január 1-jén kapta meg első fizetését dunántúli főkapitányként, aminek az előző év végén nevezték ki.¹²⁸ Ezáltal első ízben került olyan hatalmi pozícióba, amely lehetővé tehetette számára a rendi érdekek védelmét a Habsburg-ház központosító törekvéseivel szemben. Több oka volt annak, hogy ezt első hivatali idejében nem tudta megvalósítani. 1543-tól kezdve I. Ferdinánd egyértelműen országai igazgatási rendszereinek egységesítésére törekedett. 1542-ben hívta össze utoljára országainak rendjeit egy közös tanácskozásra és ezután a rendek egyre kevesebb beleszólási lehetőséget kaptak az őket érintő ügyekbe.¹²⁹ Magyarországon ezzel párhuzamosan nőtt az elégedetlenség Ferdinándnak az oszmánokkal szembeni, látható passzivitása és sikertelensége miatt. Az erdélyi rendek meg is üzenték neki, hogyha nem képes őket megvédelmezni az oszmánokkal szemben, akkor maguk veszik kézbe sorsuk alakítását. 1543 elején meg is érkezett az első adójuk a Portára, ami egyben a szultántól való függésük elismerését jelentette.¹³⁰ Ekkor már tudni lehetett, hogy Szulejmán egy újabb hadjáratra indul Magyarország ellen.¹³¹ Az említett kézirat *Zeitung* hírei ismeretében Nádasdy számára legkésőbb 1543 tavaszára nyilvánvalóvá válhatott, hogy ebben a fenyegető helyzetben a Habsburgok részéről nagy segítség nem várható. 1542 júliusától folytatódott a háború V. Károly és I. Ferenc között és egy, a császári udvarból származó levél szerint – ahogy az említett avvisiben szerepel –, a császár egy újabb nagyobb támadást tervezett a franciák ellen, amihez már Nápolyban és a birodalomban is megindultak a csapatmozgósítások.¹³²

1543 és 1545 között az oszmán uralom alá tartozó terület nagysága Magyarországon az újabb hódítások révén jelentős mértékben megnövekedett,¹³³ aminek révén a hódítók stabilizálni tudták az itteni hatalmukat. Ezekben az években a Habsburgok alig biztosítottak anyagi támogatást a Dunántúl török elleni védelmének megszervezésére, amit 1545-ben már a főkapitány, Nádasdy Tamás jövedelmeiből sem lehetett fedezni. Emiatt Nádasdy 1546 elején lemondott tiszté-

127 Az 1542. év eseményeihez bővebben: *Szakály Ferenc*: A magyar állam összeomlása. In: Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet. 1000 év a hadak útján. Szerk. Rác Árpád. Bp. 2000. 102–103.; *Ágoston Gábor*: A hódolt Magyarország. Bp. 1992. 47–52.

128 *Pálffy G.*: Nádasdy Tamás i. m. 34.

129 *P. Sutter-Fictner*: i. m. 78.

130 *Oborni Teréz*: Erdély fejedelmei. Bp. 2002. 10–11.; *Uő*: Fráter György (1484 k.–1551). In: Nagy Képes Millenniumi Arcképcsarnok. 100 portré a magyar történelemből. A portrékat vál., bev., szerk. Rác Árpád. Bp. 1999. 64.

131 *Szakály F.*: i. m. 103.

132 MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 1r.

133 1543-ban az oszmánok elfoglalták a Dunántúl keleti részén Esztergomot, Székesfehérvárt, Pécsét, Siklóst, valamint Valpó várát. Az 1544–1545. évi hadjárat során uralmuk alá került Visegrád, Nógrád, Hatvan, Simontornya, Ozora és Tamási is. *Pálffy Géza*: Az új védelmi rendszer kiépítése. In: Nagy Képes Millenniumi Hadtörténet i. m. 104.; *Szakály F.*: i. m. 103.

ről és a helyére ugyanezen év májusában füzesdi Késás Pétert nevezték ki.¹³⁴ A második fennmaradt „Nádasdy-Zeitung” ebből az időből származik: 1546. május 8-án Rómában állították össze.¹³⁵ Nádasdy ebből többek között arról értesült, hogy kilátásban volt egy békekötés a pápa és a francia király között, valamint, hogy Anglia és Franciaország fegyverszünetet kötött, aminek még a feltételeit is felsorolta az „újságíró”. Ezenkívül az avvisi egy a császári udvarból érkezett 1546. április 28-i keltezésű levél alapján arról is beszámol, hogy a vallási kérdések rendezésére egy birodalmi gyűlés összehívását tervezték, amelyen a lutheránus fejedelmek megtagadták a részvételt.

Füzesdi Késás Péter 1546 végén, vagy 1547 elején meghalt és ekkor se I. Ferdinánd, se a magyar rendek nem tudták rávenni Nádasdyt, hogy ismét vállalja el a főkapitányi tisztséget,¹³⁶ hiszen Nádasdy tudott I. Ferdinánd súlyos anyagi problémáiról,¹³⁷ és ismerte V. Károly magyar ügyek iránti közömbösségét. Ebből az időből is fennmaradt egy kéziratos Zeitung, amely 1547. január 22-én készült Prágában.¹³⁸ A szerzője elsősorban az Oszmán Birodalomból származó híreket közöl: Eszerint a Szafavidák örmény szövetségeseikkel vereséget mértek a szultán fiainak csapataira. Szulejmán e hír hallatán Drinápolyból Konstantinápolyba sietett, hogy előkészítse a perzsák és az örmények elleni támadó hadjáratot. Az „újságíró” ezenkívül beszámol a szultán és V. Károly tervezett békekötéséről, valamint a császárnak a württembergi herceggel folytatott tárgyalásairól. Az 1547. évből fennmaradt további Zeitungok mind december hónapban íródtak,¹³⁹ amikor is a pozsonyi országgyűlésen megkezdődtek a dunántúli főkapitányi tisztség betöltéséről folyó tárgyalások. Az 1548. február 22-ig tartó egyeztetések eredménye Nádasdy Tamás újraválasztása lett.¹⁴⁰ Az 1547. decemberéből és 1548. januárjából származó „Nádasdy-Zeitungok”¹⁴¹ elsősorban az Észak-Itáliában folyó háborúról, a tridenti zsinatról, valamint az Észak-Afrikában és a Német-római Birodalomban zajló eseményekről tudósítanak. Nádasdy ezúttal igen komoly feltételeket szabott a kinevezésével kapcsolatban,¹⁴² amelyeket az uralkodó csak 1548. májusában fogadott el.

Nádasdy Tamás második főkapitánysága idején (1548–1552) már sokkal több mindent meg tudott valósítani elképzeléseiből, mint az 1543 és 1546 közti időszakban. Az 1547. évi Habsburg–oszmán békekötéstől egészen 1552 nyaráig a Dunántúlt nem érte nagyobb oszmán támadás. Ez a viszonylag nyugodt időszak

134 Pálffy G.: Nádasdy Tamás i. m. 35.

135 *Da Roma li viii Maggio 1546*. MOL MKA Lymbus, E 211 134. cs. 19. t., fol. 2r.–v.

136 Vö. Pálffy G.: Nádasdy Tamás i. m. 35–36.

137 Erről bővebben ld. *P. Sutter-Fichtner*: i. m. 140–141.

138 *Prag 22 January 1547*. MOL MKA Lymbus, E 211 134. cs. 19. t., fol. 6r.

139 *Da Roma li 17 xbre 1547*; *Da Roma di x. xbre 1547*; *Da Roma il di vltimo xbre 1547*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., fol. 4r.–5v.; 7r.–v.

140 Pálffy G.: Nádasdy Tamás i. m. 36–37.

141 *Da Roma li vi gen.ro 1548*; *Ex Roma scripta prima die Mensis January Anno M D. XLVIII*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 9r.–10v.

142 Pl. külön összegeket kért a kémek tartására. Pálffy G.: Nádasdy Tamás i. m. 37.

lehetővé tette Nádasdy számára, hogy valóban a rábízott feladatokra koncentráljon, ami a magyar rendek I. Ferdinánddal szembeni pozíciójának erősödését eredményezte.¹⁴³ A Habsburg-kormányzat központosító törekvéseire válaszul az 1549 őszén tartott pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek a nádori tisztség betöltését követelték.¹⁴⁴ Az 1549. évből származó „Nádasdy-Zeitungok”¹⁴⁵ első-sorban fontos külpolitikai eseményekről, mint például V. Károly háborúiról Észak-Itáliában és a francia–németalföldi határon, valamint a kalóz, Drogut földközi-tengeri flotta-hadműveleteiről továbbítottak híreket. A következő avvisi 1551 júniusából maradt fenn, amely a császári és a francia hadsereg piemonti harcairól számol be.¹⁴⁶ Ezzel egy időben egy 6–7000 spanyol és német zsoldosból álló sereg érkezett Erdélybe Giovanni Battista Castaldo, Nádasdy Tamás és Losonczy István vezetésével, hogy ott a Habsburg-hatalomátvételt megvalósítsa.¹⁴⁷ Itt Nádasdy személyesen megtapasztalhatta, hogy milyen akadályokba ütközött és milyen következményekkel járt a Királyi Magyarország és Erdély egyesítésére tett kísérlet. A Szokollu Mehmed vezette büntető hadjárat következményeként újabb területek kerültek oszmán uralom alá.¹⁴⁸ A Habsburgok részéről ezúttal sem érkezett anyagi támogatás, és mivel katonái már hosszú ideje nem kaptak zsoldot, Nádasdy Tamás 1552 júniusában benyújtotta a lemondását, amire ténylegesen az év utolsó hónapjában került sor. A számára küldött kéziratok Zeitungoknak köszönhetően Nádasdy tudott V. Károly nehézségeiről, amelyeket a protestáns fejedelmek lázadása okozott, s értesült I. Ferdinándnak a fejedelmekkel Passauban folytatott tárgyalásairól is.¹⁴⁹ A németalföld-luxemburgi határon zajló küzdelmekről,¹⁵⁰ valamint a Piemontban tovább folytatódó háborúról¹⁵¹ is számos hír érkezett a dunántúli főkapitányhoz, amelyek nyilvánvalóvá tették számára, hogy a közeljövőben nem várható a magyarországi helyzet javulása.

143 Elődjével, Erdődy Péterrel ellentétben, aki füzesdi Késás Pétert követte a főkapitányi tisztségben, Nádasdy sikeresen ellen tudott állni a Habsburgok központosító törekvéseinek a Dunántúlon, amelyeknek a célja a magyarok kiszorítása lett volna a hadügy irányításából. Pálffy G.: Nádasdy Tamás i. m. 36–38.

144 Bessenyei J.: i. m. 21.

145 *Da Roma alli 7. 7bre 1549.; Per lré di vi Aprile 1549 da la Corte Ces.a.; Da Poisi di franza li xv maggio 1549.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 12r.–15r.

146 *Da Castel hhelfo li x di Giugno 1551.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 16r.–18v.

147 *Oborni Teréz:* Erdély pénzügyei I. Ferdinánd uralma alatt 1552–1556. Bp. 2002. 33.

148 Erről részletesebben ld. *Szántó Imre:* Küzdelem a török terjeszkedés ellen Magyarországon. Az 1551–52. évi várháborúk. Bp. 1985.

149 *Passaw den 14 Junj Ao 52.; Di Dilinga il iij di Marzo M.D. LII.; Salzburg den 5 Junj 52.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 19r.–21v., 22r., 25r.–26v.

150 *Passaw den 14 Junj Ao 52.; Salzburg den 5 Junj 52.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 19r.–21v., 25r.–26v.

151 *Passaw den 14 Junj Ao 52.; Dal forte di S.to Ant.o alli xxiii di febraro M.D. LII.; Di Viadana il di ult.o Febraro.; Alli iij di Marzo dal medesimo luogo; Salzburg den 5 Junj 52; Di Vercelli alli 17 nou.i 1552.* MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 19r.–20v., 23r.–24r., 27r.–28v.

Az 1552. évi pozsonyi országgyűlésen a magyar rendek ismét hangot adtak azon óhajuknak, hogy az uralkodó nevezzen ki egy nádort az ország élére.¹⁵² I. Ferdinánd hosszú ideig ellenállt, de 1554-ben akarata ellenére kénytelen volt teljesíteni a kérést és a választása ekkor Nádasdy Tamásra esett,¹⁵³ aki ezzel elérkezett politikai és katonai karrierjének csúcsára. A következő évben, amikor nádori jogait és kötelességeit törvényileg szabályozták, V. Károly lemondott a császári címről, amiről egy 1555. szeptember 1-jén Milánóban összeállított avvisi tudósított.¹⁵⁴ A legtöbb kéziratot „Neue Zeitung” 1558-ból maradt fenn és ezek a források bírnak a legnagyobb földrajzi hatósugárral is, ami arra utalhat, hogy Nádasdy Tamás ezen év eseményeinek különösen nagy jelentőséget tulajdonított és Ferdinánd császárrá koronázása és V. Károly halála után mélyreható változásokra számított. A hírek többsége a francia–németalföldi, illetve a francia–itáliai határon zajló háborúról szól. Emellett számos tudósítást tartalmaznak az 1558-ból származó avvisik az oszmán flotta hadműveleteiről, a szultán Szafavidák elleni háborújáról, Szulejmán fiainak egymás elleni küzdelmeiről, illetve az orosz–tatár konfliktusról. Bár a nagypolitikában nem következtek be mélyreható változások, Nádasdy hatalma és befolyása ekkoriban különösen megnövekedett.

1562. évi halálát követően egészen a 17. század elejéig nem érkeztek kéziratot Neue Zeitungok Magyarországra, ami azt bizonyítja, hogy a Habsburgok ebben az időszakban ténylegesen is kivették a Nádasdy által rövid időre megszerzett „kormányrudat” a rendek kezéből.

ZSUZSA BARBARICS

THE IMPORTANCE OF HANDWRITTEN NEWSLETTERS IN THE AGE OF FERDINAND I AS REFLECTED IN THE “NÁDASDY-ZEITUNGEN”

The paper examines a type of source whose existence has been virtually ignored by Hungarian and other historians. The “Neue Zeitungen” were one of the most important media of the early modern era. What makes them special is that they were produced in both manuscript and printed form. Most works about them make, however, no distinction between these two forms, and concentrate almost exclusively on the printed versions, while ignoring the older but still surviving and important manuscript forms of communication, including the “Neue Zeitungen”. Thus, the role and function of this medium in the early modern system of communication remains unclear.

The present essay seeks to make up for this deficit. Its aim is to use the collection of a Hungarian noble, Tamás Nádasdy, to illuminate the features and significance of the medium during Ferdinand I's reign. Nádasdy, a major and influential personality

¹⁵² *Bessenyei J.*: i. m. 21.

¹⁵³ *P. Sutter-Fichtner*: i. m. 142.

¹⁵⁴ *Aus Mayland vom p.ma Septembris*. MOL MKA E 211 Lymbus 19. t., 29v.–30r.

of sixteenth-century Hungary, “ran” manuscript Zeitungen from as early as the 1540s. This fact contradicts the assumption usually made that the system of manuscript “Neue Zeitungen” was established only in the 1560s.

Beyond describing the main characteristics of the medium and of the “Nádasdy-collection”, the article also attempts to answer the following questions: What were the characteristics of the geographical structure of the “Nádasdy-Zeitungen”? What events do they report on and what topics are emphasised? How informed was Tamás Nádasdy and through him the Hungarian estates about events in other theatres of war, specifically in Western Europe, the Mediterranean basin, and the Middle East? The answers to these questions reveal the geographical dimension and thematical diversity of the manuscript “Neue Zeitungen”. They also demonstrate that Tamás Nádasdy and his contemporaries thought in much larger geographical and thematic categories than previous researchers have supposed.